

Notranja strukturiranost emocij in njihova vloga pri subjektivnem uravnavanju lastnega vedenja

ASJA NINA KOVAČEV

POVZETEK

Proučevanje afektivnih procesov je eno najšibkejših področij psihološkega proučevanja. Zanj je bila do nedavnega značilna precejšnja konceptualna neprečiščenost. Novejši avtorji razlikujejo tri temeljne kategorije afektivnih procesov (razpoloženja, občutja, emocije).

Emocije so jasno opredeljeni psihični procesi, ki izstopajo iz svojega doživljajskega konteksta kot lik. Vključujejo doživljajske, vedenjske in fiziološke vidike ter izražajo subjektov odnos do zunanjega sveta in do samega sebe. Umestiti jih je mogoče na različna mesta dveh temeljnih dimenzij: dimenzije hedonskega tona in dimenzije aktivacije.

Temeljna funkcija emocij je njihova regulacija subjektovega vedenja. Kot motivi determinirajo intenzivnost njegove dejavnosti. Pri tem jih je potrebno ločevati od drugih vedenjskih regulativov, npr. potreb in nagonov, kajti emocije se funkcionalno vpenjajo med motivacijske in spoznavne procese.

ABSTRACT

THE INNER STRUCTURALIZATION OF EMOTIONS AND THEIR ROLE IN THE SUBJECT'S REGULATION OF HIS OWN BEHAVIOUR

The research of the affective processes is considered to be one of the weakest areas of psychological research. It has been characterised by a lack of conceptual clarity for quite some time. More recently, different authors have differentiated between three categories of basic effective processes (moods, feelings and emotions).

Emotions are clearly defined psychic processes which are distinguished as a feature from their experiential context. They include experiential, behavioural and physiologic aspects and express the subject's relationship with the external world and with his/herself. These can be placed onto different points of two basic dimensions: hedonic tone and activation.

The fundamental function of emotions is regulation of the subject's behaviour. As motives, they determine his/her activity. In this they have to be distinguished from other behaviour regulators, i. e. needs and drives, as emotions are functionally interlaced between motivational and cognitive processes.

UVOD

Že vse od obdobja razsvetljenstva se v zahodni filozofiji ohranja delitev psihičnih procesov na kognitivne, konativne in afektivne procese. V zadnjo kategorijo pogosto uvrstimo kar ves tisti del človeške duševnosti, ki ga ne moremo označiti niti kot mišljenje niti kot hotenje. Zato je precej heterogena in vključuje tako želje, nagnone, impulze, intuicijo, instinkte, razpoloženja in občutke, kot tudi občutja, čustva, afekte in strasti (Hillman, 1970).

V preteklosti so pojmovali afektivne procese kot manj pomemben, animalični del človeške duševnosti. Toda ravno človeka bi bilo mogoče označiti kot najbolj emocionalnega med vsemi živimi bitji. Bogastvo in spremenljivost njegovega čustvenega doživljanja v veliki meri prispevata tudi k razvoju njegovih intelektualnih sposobnosti in k povečevanju njegove intelektualne učinkovitosti. Zato je tradicionalno ločevanje med racionalnim in emocionalnim, ki prežema zahodno filozofsko tradicijo, v precejšnji meri poljubno. Podlaga zanj se je izoblikovala že v predznanstvenem obdobju. Tako je npr. Platon razlikoval med čutno, čustveno in razumsko dušo, ki jih je v odvisnosti od univerzalne prostorske simbolike umestil v različne predele človeškega organizma. Sedež čutne duše naj bi bil v trebušni votlini, sedež čustvene duše v srcu in sedež razumske duše v možganih. Enako razmerje je ohranil tudi Aristotel, v nekoliko bolj dodelani in razčlenjeni obliki pa se je takšno pojmovanje uveljavilo tudi v znanosti. James-Langejeva periferna teorija emocij je namreč vzpostavila pojmovno zvezo med emocijami in visceri, ki naj bi bila njihov fiziološki korelat. Težišče se je seveda kmalu premaknilo k centralnim živčnim mehanizmom, vendar so emocije še vedno pripisovali t.i. "primitivnejšim" strukturam: retikularni formaciji, hipotalamusu in limbičnemu sistemu (t.i. visceralnim možganom). Šele Pribram je opozoril na dejstvo, da so bile te filogenetsko starejše strukture prav tako podvržene evoluciji kot kortikalne strukture in da so svojo najvišjo razvojno stopnjo dosegle pri človeku.

V novejših nevroloških raziskavah so dokazali močno medsebojno odvisnost v delovanju kortikalnih in subkortikalnih mehanizmov pri sprožitvi in poteku spoznavnih in emocionalnih procesov. Tovrstna spoznanja se smiselno povezujejo s Plutchikovo zahtevo po proučevanju filogenetskega razvoja bazičnih (primarnih) emocij v njihovi prototipični obliki (Plutchik, 1968; 1970). Pri analizi kompleksnih emocij bi bilo treba po R. Plutchiku uporabljati terminologijo, ki jo v tradicionalnih pristopih uporabljajo pretežno za označevanje kognicije. Podobno prepričanje zasledimo še pri nekaterih drugih avtorjih (npr. Trstenjak, 1953) in na njem temelji večina kognitivnih teorij emocij.

KLASIFIKACIJA IN KATEGORIZACIJA AFEKTIVNIH PROCESOV

Zaradi ustaljenega prepričanja o inferiornosti afektivnih procesov glede na drugi dve področji psihičnega delovanja in zaradi težavnosti njihovega empiričnega proučevanja, ki je nedvomno posledica dejstva, da njihovega pojavljanja ni mogoče zanesljivo predvideti, so se terminološke nejasnosti ohranile vse do danes in nezadostna definiranost posameznih podkategorij pogosto pripelje do njihove zamenjave in zmot pri kategorizaciji in proučevanju posamičnih pojavov.

O. Evert (1970) poudarja, da je na podlagi analize pomena, ki ga pojem "emocionalno doživetje" pridobi v tekstih različnih avtorjev, treba oblikovati vsaj tri podredne kategorije tega pojma: razpoloženja (moods), občutja (feelings) in emocije (emotions).

Razpoloženja so po Evertu difuzna podlaga izkušenj, ki ne predpostavlja nikakršne ločnice med doživljanjem sebe in doživljanjem sveta. Zato se razpoloženja ne nanašajo na osebe, predmete ali dogodke. So brezobjektna oziroma nereferenčna.

S pojmom občutja (feelings) označujemo emocionalno obarvanost zavestnih vsebin. Občutja namreč ločujejo specifične, subjektivne zaznave in občutke od občutkov in zaznav na splošno. Vedno se sicer nanašajo na določen objekt, vendar objekt občutja nikoli ni realni predmet ali pojav v okolju, ampak je njegova projekcija na človekov psihični aparat. Zato je treba razumeti občutja kot izraz subjektovega odzivanja na lastno doživljanje, ki mu omogoča, da doživlja svoje občutke in zaznave kot prijetne ali neprijetne.

Subjekt lastnih občutij običajno sploh ne zazna. Ta so namreč brezoblična in tvorijo le podlago, iz katere kot liki izstopajo druge zavestne vsebine.¹ Vzporedno z njihovim spreminjanjem se spreminja tudi spremljajoče občutje oziroma njihov hedonski ton.

Tesna medsebojna povezanost subjektovega občutja z njegovimi reakcijami na dražljaje, ki jih zazna v okolju, dokazuje njihovo biološko regulatorno funkcijo. Občutja namreč usmerjajo posameznika k iskanju pozitivno ovrednotenih ciljev in k izogibanju negativno ovrednotenim.

V nasprotju z nediferenciranimi razpoloženji in občutji, ki predstavljajo zgolj podlago subjektovega doživljanja, so emocije jasno opredeljeni psihični procesi, ki izstopajo iz svojega doživljajskega konteksta kot lik. Njihov začetek, potek in zaključek je samosvoj in specifičen.²

Zaradi svoje raznolikosti, spremenljivosti in nestanovitnosti so emocije eden najkompleksnejših in najmanj določenih predmetov sodobne psihologije. Različni avtorji jih največkrat opredeljujejo kot kompleksen proces, ki vključuje doživljajske, vedenjske in fiziološke vidike in izraža odnos do zunanjega sveta ali do samega sebe. Njihova objektna referenčnost je drugačna kot pri občutjih, saj se nanašajo pretežno na ljudi in na situacije, relevantne za človeka (Evert, 1970). Namesto biološke regulatorne funkcije prevzemajo emocije funkcijo socialne regulacije.

Temeljne distinkcije med tremi najpomembnejšimi podkategorijami afektivnih procesov je mogoče skrajšati na tri dimenzije afektivnega izkustva: doživljajski tip, objektno referenčnost in regulacijo.

TABELA 1: Dimenzije afektivnega izkustva (Evert, 1970)

Afektni procesi	značaj doživljanja	objektna referenčnost	regulacija
razpoloženja	doživljanje osebe in doživljanje sveta nista medsebojno razmejena	je ni	?
občutja	podlaga	sedanja	socialna
emocije	lik	sedanja	socialna

¹ Analogija temelji na gestaltističnem ločevanju med likom in podlago, pri čemer prevzamejo občutki in zaznave vlogo lika v subjektivnem doživljanju, občutje pa vlogo podlage.

² V nasprotju z njimi spremljajo občutja obični tok doživljanja in se spreminjajo vzporedno z njim.

TEMELJNE DIMENZIJE EMOCIJ

1. Ugodje - neugodje

Ugodje in neugodje sta temeljna določitvena momenta emocionalnih procesov, zato prežemata vse plasti njihovega pojavljanja. Iz plasti njihovega neposrednega, intuitivnega doživljanja se razširjata vse do občih predjezikovnih in jezikovnih oblik njihovega razumevanja in predstavljata skrajna pola ene izmed bazičnih emocionalnih dimenzij, tj. dimenzije hedonskega tona. Ta vključuje široko paleto različnih nians in vrednosti, ki so izraz njenega psihičnega okolja oziroma konteksta njenega pojavljanja in ki kontinuirano prehajajo druga v drugo. Zaradi svoje funkcionalne vpletenosti v širši psihični kontekst pridobi dimenzija hedonskega tona zadostno psihično težo šele v odvisnosti od drugih doživljajev in s svojim vplivanjem nanje. Zato njenih kvalitete ni mogoče proučevati z elementaristično introspektivno metodo. Pri umetni izločitvi te dimenzije se z izgubo njene dinamične navezanosti na kompleksne psihične kvalitete razblini tudi hedonski ton v doživljanju.

Doživljajska specifičnost, ki jo pridobijo emocije skozi funkcionalizacijo svojega hedonskega tona,³ omogoča izoblikovanje kriterijev za njihovo ločevanje od občutkov in drugih doživljajskih kvalitete. Toda hedonski ton je le eno izmed številnih emocionalnih določil, zato se ob prelomu njegove prevlade izgrajuje specifičnost vsake posamične emocije skozi njeno funkcionalno vtikanost v širši psihični kontekst in njeno razprostranjenost v njem.⁴ Tako odprta emocija se artikulira skozi funkcionalna členjenja, ki potekajo v različnih centracijah in z različnimi radiji ter se ohranjajo v doživljajski intimnosti, v kateri nastopa emocija kot kompleksna kvaliteta doživljajske celote.⁵

Med emocijami in drugimi psihičnimi procesi, a tudi med emocijami in vedenjem obstaja vrsta vzajemnih zvez. Na vsako emocijo vpliva sočasno psihično dogajanje, hkrati pa tudi dana emocija prežema njega. Ker je navezana na psihično okolje posameznika, jo pogojujejo tudi vsakokratne vedenjske tendence, vezane na posameznikovo poljno situacijo. Emocija zopet povratno (regulativno) učinkuje nanje in omogoča njihovo realizacijo. Takšne značilnosti emocionalnih procesov so glavni razlog za njihovo funkcionalno plurivalentnost, saj bi lahko emocije označili kot funkcionalno spojko, ki neposredno in psihično učinkovito povezuje človeka z drugim človekom in človeka s predmetom.

M. Arnoldova (1955; 1960; 1967; 1968; 1970) poudarja, da postaneta ugodje in neugodje na podlagi svoje funkcionalizacije v subjektivem psihičnem aparatu neposredni, intuitivni oceni doživetij kot kvalitete, ki lahko učinkujejo na posameznika koristno ali rušilno. Odmevnost te ocene v posameznikovem psihičnem aparatu je tolikšna, da nastopi vzporedno z njo še motorično stališče oziroma pripravljenost na akcijo, ki se na doživljajskem nivoju izraža kot pozitivno sprejemanje prihodnjih doživetij ali kot njihovo zavračanje. Tako lahko regulativno in usmerjevalno funkcijo

³ S formulacijo "funkcionalizacija hedonskega tona" merimo predvsem na njegovo konkretizacijo v subjektivem doživljajskem svetu. Tako ga ne pojmujejo več le kot eno izmed abstraktnih dimenzij multidimenzionalnega prostora, v katerega umeščamo latentno ogrodje subjektive psihične stvarnosti.

⁴ Zaradi boljšega razumevanja emocij jih v pričujočem teoretičnem tekstu obravnavamo kot izolirane psihične kvalitete, vendar jih v realnosti ne moremo ločevati od konteksta njihovega pojavljanja. Strukturna povezanost, ki obstaja med posameznimi komponentami centralnega živčnega sistema, pogojuje mnogostransko funkcionalno odvisnost različnih vrst psihičnih procesov med seboj.

⁵ Funkcionalno vpletenost emocij v širši psihični kontekst lahko ponazorimo z analogijo iz fiziologije. Emocije si namreč lahko predstavljamo kot metastaze, ki se zažirajo v subjektivno duševnost in se širijo v njej. Seveda je treba pri tem izključiti negativne konotacije uporabljenega pojma.

emocij pripišemo predvsem njihovem hedonskemu tonu, pri čemer je vpliv ugodja v odnosu do drugih psihičnih procesov pospeševalen, vpliv neugodja pa zaviralen.

Fiziološke korelate dimenzije hedonskega tona je mogoče najti v krmilnem sistemu centralnega živčevja - v limbičnem korteksu, ki ga lahko prostorsko in funkcionalno presekamo na dve področji: prvo ustreza doživljanju ugodja, drugo pa doživljanju neugodja.

Hedonski ton seveda ni edina dimenzija emocij, do katere se je mogoče prikopati na podlagi analize subjektovega doživljanja. Umeščamo ga med druga izvorna določila emocionalnih procesov, med katerimi je z znanstvenega vidika najbolj vsestransko utemeljena dimenzija: vznemirjenje-pomirjenost oziroma dimenzija aktivacije.

2. Aktivacija

Aktivacijo lahko metaforično izenačimo z gibanjem, torej z življenjem samim. Na njej namreč temelji vsa subjektova organska dejavnost. Pojmovati jo je mogoče na dva načina:

1. kot centralizirano dogajanje oziroma kot količino živčnega goriva, ki ga prostorsko in funkcionalno umeščamo v *formatio reticularis*⁶ in ki se od tam širi v druge živčne segmente ali

2. kot globalno mobilizacijo energije celotnega organizma s spremenljivo izraženostjo v različnih organskih podsistemi (distributivno pojmovanje aktivacije).

Dimenzija vzburjenosti se razteza od kome prek spanca do izrazite pozornosti in vznemirjenosti.

Psihofizično vzburjenje je povezano s kvaliteto in kvantiteto motoričnih, pa tudi zaznavno-miselnih sposobnosti, pri čemer poteka zveza med stopnjo aktivacije organizma in njegovo spoznavno učinkovitostjo v obliki obrnjene U-krivulje (Pečjak, 1977). Optimalna raven aktivacije, potrebne za reševanje nalog, se znižuje v sorazmerju z večanjem njihove kompleksnosti. Razen s subjektivimi sposobnostmi, je vzburjenje povezano še s številnimi vidiki njegove poljne situacije, saj je situacijska vpletenost subjektovega ena temeljnih determinant njegovih aktivacij.

Nediferencirano vzburjenje tvori podlago vsake organizirane, k cilju usmerjene akcije, vendar ne zadošča za njeno izvedbo. Akcijske tendence so namreč v pretežni meri rezultat tistega dela višjih psihičnih procesov, ki bi jih v grobem lahko izenačili s kognitivno predelavo posameznikove poljne situacije. Dražljajska situacija izzove v posamezniku globalno psihofizično vzburjenje, ki ga določa in omejuje kognitivno pronicanje skozi - njena spoznavna razširitev in diferenciacija (Kovačev, 1991). Subjektovo usklajevanje lastne aktivacije s svojo osebnostno naravnostjo (stališči), z osebnostnimi lastnostmi in z zahtevami situacije je odvisno od njene kognitivne predelave. Z onto- in aktualnogenetskega vidika je na nižjem (zgodnejšem) nivoju adaptacije, ki ga uravnava surovi spoznavni očrt, očitna reakcijska dominantnost aktivacije, v teku nadaljnje spoznavne diferenciacije pa se njena funkcionalna vrednost spremeni in omeji. Stanje, ki ga označujemo s pojmom splošnega psihofizičnega vzburjenja, se približuje stanju nespecifične aktivacijsko-kognitivne interakcije.⁷ Toda dobro razčlenjena poljna situacija omogoča precejšnjo variabilnost v spoznavni pre-

⁶ Stopnjo vzburjenja v retikularni formaciji lahko ugotavljamo z EEG.

⁷ Kadar govorimo o človeški duševnosti, ne moremo pojmovati aktivacije kot izoliran psihični proces, saj tvori slednja zgolj energetsko podlago kompleksnejšega psihičnega dogajanja, tj. različnih psihičnih vsebin, četudi so te nezavedne, nejasne in slabo strukturirane. Že samo pojavljanje aktivacije pri človeku namreč implicira tudi njeno kognitivno predelavo.

delavi podatkov, zato bi bilo v določenih primerih morda smiselneje govoriti o več specifičnih adaptacijah, kot o eni sami, globalni adaptaciji.

Koncept globalnega vznburjenja je pri proučevanju emocij uporaben predvsem zato, ker omogoča razvrstitev doživljajsko in vedenjsko silno raznolikih pojavov na eni sami dimenziji. Stopnjo aktivacije, ki naj bi bila optimalna za pojavljanje različnih emocij, je sorazmerno težko določiti, saj je povezava med obema fenomenoma zelo nestabilna. Podrobnejša teoretična razčlenitev problema psihofizične aktivacije bi prispevala k sistematizaciji psihičnih procesov le tedaj, ko bi bili ti na podlagi svoje udeležnosti na dimenziji aktivacije jasno razločljivi med seboj. Tako bi bilo mogoče medsebojno razločevati emocije glede na stopnjo aktivacije, ki jo implicirajo, in jih hkrati ločevati od drugih psihičnih procesov. Toda dosedanja znanstvena spoznanja omogočajo dovolj dokazov le za prepričanje, da je aktivacija ena temeljnih sestavin emocionalnih procesov. V človekovem ontogenetskem razvoju se namreč nediferencirano vznburjenje pojavlja kot prva oblika emocionalnega odzivanja na okolje, vendar njegovega deleža v emocionalnem dogajanju kasnejših razvojnih stadijev ni mogoče ustrezno kvantificirati (Kovačev, 1993).

EMOCIJA KOT VEDENJSKI REGULATIV

Motivacijska vloga emocij

Za realizacijo kakršne koli smotrne dejavnosti so poleg fiziološkega vznburjenja potrebni še različni usmerjevalni mehanizmi. Usmerjevalna dejavnost v določeni poljni situaciji vključuje fiziološko, vedenjsko in doživljajsko komponento, ki s svojim součinkovanjem in medsebojno usklajenostjo v kvaliteti, intenzivnosti in trajanju omogočajo subjektovo naravnost na temeljne značilnosti njegove poljne situacije. Načini in slogi te naravnosti so zelo mnogovrstni, saj je organiziranost usmerjene dejavnosti odvisna od značilnosti situacije, v kateri se nahaja subjekt, in od njegovih notranjih funkcionalnih sprememb. Zato lahko tovrstna dejavnost poteka tekoče ali pretežno skokovito z občasnimi zastoji. Oba načina lahko označimo kot ekstrema na eni izmed temeljnih dimenzij subjektovega prilagajanja.

Tudi emocionalni procesi predstavljajo svojevrsten moment vedenjske regulacije, saj so emocije bolj ali manj stalni motivi, ki determinirajo intenzivnost subjektove dejavnosti. Na nižjih ravneh se organizem svoje dejavnosti še ne zaveda. Svoje emocije doživlja kot objektivizirane, oziroma jih kot percepcije projicira v realnost. Toda z večanjem kortikalne diferenciacije (in s tem tudi subjektovega spoznavnega razvoja) postaja vse bolj očitno tudi dejstvo, da je velik del konstruktivnih vedenjskih regulativov pretežno emocionalnega izvora. Motive namreč opredeljujemo kot glavne dejavnike, ki izzovejo k cilju usmerjeno vedenje in ta funkcija je značilna tudi za emocije. Višje razvite živali so s pomočjo svoje spoznavne diferenciacije močno razširile svoj življenjski prostor.

Spoznavno diferenciacijo višje razvitih živali je mogoče ugotavljati na podlagi proučevanja: narave njihovih receptorjev, njihovih učnih sposobnosti in njihovih kompleksnih zaznavnih zmogljivosti. Toda registracija informacij ne zadošča za njihovo obvladanje, zato bi imele omenjene evolucijske pridobitve silno majhno biološko vrednost, če se ne bi povezovale še z motivacijskimi kvalitetami. Te temeljijo na diferenciaciji dražljajske situacije in lahko celo prevladajo nad grobimi nagonskimi vzgibi.

Med različnimi teorijami emocij obstaja precejšnja neenotnost glede vprašanja

njihovega učinka na subjektovo dejavnost. M. Arnold (1968; 1970) opredeljuje emocijo kot občuteno tendenco po približevanju objektu, ki ga subjekt oceni kot primerne, ali po oddaljevanju od objekta, ki ga subjekt oceni kot neprimerne. Takšne tendence spremljajo in krepijo še telesne spremembe, ki so odvisne od tipa dane emocije. Zato lahko trdimo, da pojmuje Arnoldova emocije kot dinamične faktorje osebnostne integracije in poudarja njihov pozitivni usmerjevalni učinek, toda njeno pojmovanje je nekoliko preozko in enostransko, saj implicira dinamika afektivnih procesov tudi določene rušilne momente.

Številni avtorji poudarjajo predvsem drugi, rušilni učinek emocij na organizirano dejavnost organizma. Po njihovem mnenju naj bi emocije povzročale dezorientacijo, dezorganizacijo in disrupcijo vedenja ter tako prekinile dograjeno in organizirano prilagajanje organizma v določeni situaciji.

Moteči učinek emocionalnih procesov se izraža v medsebojni disociaciji različnih vedenjskih tendenc, ki naj bi bila posledica konflikta med njimi. Zato nekateri avtorji (npr. Dewey) celo izenačujejo konfliktnost z emocionalnostjo. Vedenje pojmujejo kot medsebojno koordinacijo psihičnih tendenc glede na njihovo funkcionalno udeležnost v enotnem deju, ki je usmerjen k določenemu objektu. Dewey (1894, 1895) poudarja, da obstajata dve temeljni vrsti tendenc, ki jih je treba uskladiti med seboj: konzervativne, vegetativno-motorične tendence, ki v obliki instinktov ali rutinskih naravnosti težijo k neposredni reakciji, in senzomotorične tendence, ki omogočajo uvidenje dražljajev, tehtanje njihove strukture in ustvarjalno usmerjanje vedenja.

Nasprotje med konzervativno in prospektivno tendenco vzpostavi v organizmu napetost, ki izzove emocijo oziroma blokado vedenja. Toda kljub trenutni vedenjski deprivaciji implicira že sama vzpostavitev konflikta tudi možnost za njegovo pozitivno razrešitev v smislu osvoboditve iz okvirjev ustaljenih vedenjskih vzorcev. Ustvarjalno odkrivanje novih, neuresničenih načinov vedenja pripelje do globalne preusmeritve v adaptaciji. Konfliktna situacija omogoča namreč impulzivno sprostitve emocionalne energije, ki je obstoječi regulacijski sistem ne more prestreči. Zato pride do prehodnega upada in disociacije regulacijskega habitusa, ki traja vse dotlej, dokler se harmonična usklajenost med regulacijskim odnosnim sistemom in sproščeno energijo ne obnovi. Tako lahko emocije pod določenimi pogoji prevzamejo vlogo regulacijskega mehanizma, vendar njihova intenziteta včasih preraste dovoljeno mejo in tedaj izzovejo silno neprilagojene reakcije.

Pospeševalnega in zaviralnega (oz. motečega) učinka emocij na vedenje ni mogoče umestiti v dve medsebojno povsem izključujoči se kategoriji. Isti emocionalni moment lahko namreč na subjektovo dejavnost vpliva pospeševalno ali zaviralno, zato ga je treba obravnavati v povezavi s specifičnimi potezami subjektove usmerjene dejavnosti in z njegovim utrjenim sistemom prilagajanja. Usmerjevalna vloga emocij je posebno očitna v situacijah, ki jih ne moremo označiti kot posebno dramatične.⁸ Tedaj nastopajo kot samostojen mehanizem za uravnavanje vedenja, kar omogoča njihovo razvrstitev na enotni dimenziji regulacijske potence.

Emocije je treba zaradi njihove fenomenalne specifičnosti ločevati od drugih vedenjskih regulativov (npr. potreb in nagonov), ki jih skupaj z emocijami uvrščamo med motivacijske procese. Pri tem moramo vseeno upoštevati, da imajo ti procesi tudi mnogo skupnih potez in da kontinuirano prehajajo drug v drugega.

⁸ Izrazito dramatične situacije lahko namreč v subjektu izzovejo šok in tedaj običajno reagira v nasprotju z ustaljenimi, habitualnimi reakcijskimi vzorci. Šok situacija lahko posameznika popolnoma ohromi ali pa v njem izzove nenadno nenadzorovano reakcijo.

Emocije in nagoni

Emocije se od nagonov razlikujejo v številnih vidikih in na podlagi njihovih razločevalnih vidikov je mogoče izoblikovati kriterije za njihovo teoretično razmejitve. Tako lahko ugotovljamo razlike v dražljajih, ki izzovejo obe vrsti psihičnih procesov, ter razlike v njihovi intenzivnosti in trajanju. Poleg tega jih lahko še funkcionalno sistematiziramo, ugotovimo variabilnost njihovega pojavljanja in določimo njihovo fiziološko podlago.

Potrebe in nagone izzove relativno ozek dražljajski sklop. Njihovo pojavljanje, njihov potek in njihov izzven so odvisni od notranjega fiziološkega okolja konkretnega organizma. So filogenetsko konzervativni,⁹ relativno preprosto organizirani in lahko doumljivi pojavi, ki s svojim periodičnim ponavljanjem stabilizirajo vedenje in oskrbujejo svojega nosilca (posameznika) s temeljnimi sredstvi za obstoj.

Emocije temeljijo na kompleksnejših fizioloških mehanizmi, ki zajemajo tudi precejšen del korteksa. V odvisnosti od vsakokratne adaptacijske situacije, jih lahko izzovejo zelo različni dražljaji, saj jim omogoča njihova kognitivna komponenta precejšnjo reakcijsko fleksibilnost. Oblikovanje dražljajskega sklopa, ki lahko izzove določeno emocijo, in njegova artikulacija potekata namreč v vzajemnem delovanju s kognitivno progresivnimi učnimi procesi posameznika.

Zaradi svoje odprtosti in dojemljivosti za mnogovrstnost in spremenljivost objektivnega sveta, omogočajo emocije obogatitev subjektovega doživljanja, subjekt pa s svojo emocionalno motivirano dejavnostjo povratno vpliva na realnost. Spremeni jo lahko v tolikšni meri, da ta izzove novo emocijo in tako omogoči nova spoznanja.

Nagoni so zaradi svoje stereotipnosti naravnani le na enega izmed številnih vidikov določenega predmeta. Zato usmerjajo organizem le na tisto plat predmetnega sveta, ki mu omogoča čim hitrejšo in čim učinkovitejšo zadovoljitev njegovih vitalnih potreb in ima zanj tako predvsem pragmatično vrednost.

Ekonomičnost v zadovoljevanju potreb je diametralno nasprotna multiplosti miselnih procesov, ki prispevajo k širjenju človekovega spoznavnega univerzuma. Toda z dobavljanjem energije, ki je nujno potrebna za normalen potek višjih psihičnih funkcij, prispevajo tudi nagoni k razvoju in učinkovitosti človekovega spoznavnega aparata (Kovačev, 1992).

Podobno kot nagoni, delujejo tudi emocije kot mobilizatorji psihične energije, vendar poleg tega omogočajo še elaboracijo dražljajev in situacij. Različne plasti istega objekta je namreč mogoče povezati z različnimi emocijami in tako prispevati k njihovi doživljajski polnosti. Poleg tega je za emocije značilno tudi to, da niso odprte zgolj v odnosu do dražljajske situacije, ampak se vzajemno odpirajo druga proti drugi.¹⁰ Tako prihaja med različnimi emocijami do vzajemnega učinkovanja, izpodrivanja in prepletanja. Subjektova hitrost in gibljivost pri preurejanju lastnega emocionalnega dogajanja prispeva tudi k njegovemu učinkovitejšemu prilagajanju zahtevam okolja.

Med emocijami in nagoni obstaja tesna interakcija, ki se izraža kot vzajemno

⁹ Zadovoljevanje potreb in nagonov je homeostatično in poteka v zaprtem krogu, ki ne implicira nikakršne razvojnosti. Zato se v teku filogeneze zadovoljevanje osnovnih fizioloških potreb ni bistveno spremenilo, čeprav ga danes zaradi večje spoznavne diferenciacije in drugih posebnosti človekovega spoznavnega aparata nekoliko mistificiramo in ritualiziramo.

¹⁰ Teza o funkcionalni vpletenosti emocij v človekov psihični aparat implicira tudi njihovo vzajemno odvisnost (oz. interdependentnost), ki vključuje tudi možnost za njihovo medsebojno prepletenost in vraščanje druge v drugo. Tako si lahko emocije ponazorimo kot nekakšno dinamično in spremenljivo mrežo na eni izmed ravni subjektovega multidimenzionalnega psihičnega prostora.

pospeševanje ali zaviranje. Funkcionalna soodvisnost procesov obeh vrst je tolikšna, da lahko govorimo celo o nagonско-emocionalnem sklopu.¹¹ Bottenberg (1972) poudarja, da predstavlja nagon funkcionalni temelj za razvoj emocije, saj iz prvotnega okolja trga specifične dražljajske sklope, ki jih lahko emocije obdelujejo naprej.¹² Toda tudi emocije učinkujejo na nagone, saj tvorijo funkcionalni milje nagnskega dogajanja. Nagone namreč oskrbujejo z dodatno energijo ali pa jih slabijo. Hkrati uravnavajo dotok nagnskih signalov in potek nagonov ter sodoločajo stopnjo njihove zadovoljitve. Delni funkcionalni konflikti med nagoni in emocijami lahko pripeljejo do motenj v usmerjeni dejavnosti organizma in onemogočijo njeno prestrukturacijo v skladu z zahtevami vsakokratne adaptacijske situacije.

Motivacijsko-kognitivni vidiki emocij

Emocije se funkcionalno vpenjajo med spoznavne in motivacijske procese. S tega vidika osvetljuje njihovo funkcionalno specifičnost Leeperjeva (Leeper, 1970) motivacijsko-perceptivna teorija emocij. Motivacijska vloga emocij se kaže v njihovi sposobnosti za evokacijo ciljne usmerjenosti v vedenju in v miselni dejavnosti.

Emocije je mogoče pojmovati tudi kot zaznave, saj so jasno določene spoznavne vsebine ena izmed njihovih komponent. Zato jih lahko učinkovito označujemo s številnimi informacijskimi in motivacijskimi termini. Leeper jih opredeljuje kot dalj časa trajajoče zaznave trajnejših in pomembnejših vidikov življenjskih situacij.

Če sprejmemo trditev, da lahko pojmujeemo emocije kot zaznave oziroma reprezentacije življenjskih situacij, potem so te hkrati tudi sredstvo spoznavanja objektivne stvarnosti. So namreč sredstvo njene artikulacije, tj. njene projekcije na človekov spoznavni aparat. Dejaven subjekt mora svoje notranje procese stalno prilagajati zunanjim okoliščinam in v procesu njihovega prilagajanja dinamično posreduje percepcija s svojo orientacijsko, anticipatorno in krmilno funkcijo. Seveda vključuje takšno pojmovanje percepcije tudi potrebo po pomenski razširitvi tega pojma, saj ga tradicionalna psihologija omejuje na motivacijsko nevtralno senzorno dogajanje in na njegove avtohtone strukture. Funkcionalno ga je mogoče razširiti v dve smeri: v horizontalno in v vertikalno smer.

Horizontalna razširitev zaznave vzpostavlja funkcionalno zvezo med procesi neposrednega zapominjanja in ohranjanja ter omogoča precejšnjo variabilnost procesov zapominjanja in reprodukcije, vertikalno pa je mogoče zaznavo razširiti na področje dražljajsko neodvisnih predstavitvenih, miselnih in jezikovnih procesov. Zaznava izgrajuje te procese, oni pa povratno vplivajo nanjo, jo preoblikujejo in usmerjajo.

Percepcija je neločljivo povezana tudi z akcijo, zato je smiselno govoriti o njeni motorično-dejavnostni funkcionalni razširitvi. Posameznik in njegova okolica se namreč vzajemno oblikujeta in dograjujeta. Njuna medsebojna prepletenost se razkriva skozi samoregulativni senzomotorni krog in ena temeljnih sestavin tega kroga je tudi emocionalnost. Subjektovo poseganje v okolico je običajno načrtno in skozenj pridobi situacija bolj ali manj diferenciran smisel, ki ga subjekt projicira vanjo. Občutek varnosti, ki ga zbudi situacija v njem in ki je odvisen od njegove selektivne narav-

¹¹ Predpostavimo lahko, da je povezava med nagoni in emocijami tudi strukturna, saj različnih psihičnih procesov ni mogoče enostransko umestiti v različne predele centralnega živčnega sistema v odvisnosti od stopnje njihove diferenciacije.

¹² V nasprotju z Bottenbergovim pojmovanjem, dokazujejo nekateri drugi avtorji (npr. Kafka, 1950, Plutchik, 1962, Tomkins, 1962), da se kompleksnejše emocije lahko razvijejo iz t.i. funkcijskih radikalov, primarnih emocij oziroma praafektov.

nanosti in od posledic njegovega delovanja, je ključnega pomena za vso njegovo nadaljnjo aktivnost.

Zaznave so na specifičen način zasidrane v zaznavajočem subjektu in se med seboj funkcionalno povezujejo v osebne nosilnostne strukture, tj. v različne oblike kognitivne kontrole in njim nadrejene kognitivne stile. Ti povezujejo somatske potrebe, nagone, ciljne naravnosti in emocije z zunanjimi dražljaji in tako oblikujejo avtonomen regulacijski sistem. Kognitivni kontrolni principi so tako formalen biografski kompromis vzajemnega izgrajevanja emocionalno-motivacijskih (Id) in kognitivnih (Ego) dejavnikov v situaciji subjektovnega delovanja. Subjektovo vzajemno usklajevanje lastnega (notranjega) in zunanjega sveta omogoča spoznavno strukturo realnosti (oziroma njeno modeliranje v lastnem psihičnem aparatu) in koordinacijo lastnih namer s strukturalno matrico objektov in dogodkov (Bottenberg, 1972).

Nagoni in z njimi povezani emocionalni procesi se oblikujejo skozi kognitivne strukture, te pa se nadalje izgrajujejo skozi dialog med nagonom in kognicijo. Zato zatrjuje Klein (1958), da implicira vsak kognitivni proces možnost za organizacijo nagonov in da implicira možnost za ozavedenje katerega koli nagona obstoj določenih kognitivnih struktur.¹³

Emocionalne procese lahko znotraj okvirja, ki ga zahtuje horizontalno in vertikalno razširjeni pojem zaznave, proučujemo kot dvojno danost:

1. kot posamične, konkretne, izolirane psihične kvalitete, ki skupaj s potrebami in vrednotami dvigujejo subjektovo senzitivnost oziroma izboljšujejo njegove zaznavne sposobnosti (manifestna, fenomenalna raven) in

2. kot splošne, temeljne kvalitete, ki tvorijo podlago svojih konkretizacij in jih lahko poistovetimo z vsebino (latentna raven).

V slednjem primeru prevzamejo čustva vlogo ustvarjalcev pomenov, ki jih za posameznika pridobi določena situacija, oziroma jih ta projicira vanjo. Izenačimo jih lahko z njegovo prvo oceno situacije glede na njen pospeševalni ali zaviralni učinek v odnosu do njegove akcije.

Šele identifikacija spoznavne in motivacijske vrednosti emocij nam lahko omogoči prepoznavanje njihove eksistenčne pomembnosti za človeka. Kot splošna, nendiferencirana kvaliteta so namreč emocije podlaga vse subjektive psihofizične dejavnosti in njen neločljivi, konstitutivni del. Zato je za poglobljeno psihološko proučevanje strukturalnih in funkcionalnih značilnosti človeške duševnosti nujno tudi boljše razumevanje emocij, njihova pojmovna razjasnitev in njihova interpretacija v širšem kontekstu subjektovnega psihičnega dogajanja.

LITERATURA:

- Arnold, M. B. (1970). *Perennial Problems in the Field of Emotion*. V: M. Arnold (Izd.). *Feelings and Emotions*. New York and London, Academic Press.
- Arnold, M. B., Gasson, J. A. (1968). *Feelings and Emotions as Dynamic Factors in Personality Integration*. V: M. Arnold (Izd.). *The Nature of Emotion*. London, Penguin.
- Bottenberg, E. H. (1972). *Emotionspsychologie*. Ein Beitrag zur empirischen Dimensionierung emotionaler Vorgänge. München, Goldmann.
- Decarie, T. G. (1978). *Affect Development and Cognition in a Piagetian Context*. V: M. Lewis, L. A. Rosenblum (Izd.). *The Development of Affect*. New York and London, Plenum Press.

¹³ "/.../ every cognitive process has potentially implications for drive organization; every drive implicates cognitive controlling structures /.../" Cit. po G. S. Klein, *Cognitive control and motivation*. V: G. Lindzey (Izd.) (1985). *Assessment of human motives*. New York, 1985, 89-118.

- Dewey, J. (1894). The Theory of Emotion I. Emotional Attitudes. *Psychol. Rev.*, 1, 553- 569.
- Dewey, J. (1895). The Theory of Emotion II. The Significance of Emotions. *Psychol. Rev.*, 2, 13-32.
- Dumas, G. (1978). Emotional Shocks and Emotions. V: M. Arnold (Izd.). The Development of Affect. New York and London, Plenum Press.
- Evert, O. (1970). The Attitudinal Character of Emotion. V: M. Arnold (Izd.). Feelings and Emotions. New York and London, Academic Press.
- Glavič, M., Schuster, G. (1984). Hemisphaerenspezialisierung bei der Perzeption und Expression von Emotionen. *Berichte aus dem Inst. Psych. der Karl-Franzens- Universität Graz*, 1.
- Hillman, J. (1970). C. G. Jung's Contributions to "Feelings and Emotions": Synopsis and Implications. V: M. Arnold (Izd.). Feelings and Emotions. New York and London, Academic Press.
- Hillman, J. (1968). C. G. Jung on Emotion. V: M. Arnold (Izd.). The Nature of Emotion. London, Penguin.
- James, W. (1968). What is an Emotion? V: M. Arnold (Izd.). The Nature of Emotion. London, Penguin.
- Klein, G. S. (1985). Cognitive Control and Motivation. V: G. Linzey (Izd.). Assessment of Human Motives. New York, 89-118.
- Kovačev, A. N. (1991). Chords of Plastic Elements. The Articulation of psychic processes through a plastic composition. 2nd European Congress of Psychology. Budapest.
- Kovačev, A. N. (1992). Grafično izražanje emocij in njegovi osebnostni korelati. Magistrsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Kovačev, A. N. (1993). Kretnja kot komunikacijski dej in kot sredstvo samoizražanja. Doktorska disertacija. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Lazarus, R. S., Averill, J. R. (1970). Towards a Cognitive Theory of Emotion. V: M. Arnold (Izd.). Feelings and Emotion. New York and London, Academic Press.
- Leepher, R. W. (1970). The Motivational and Perceptual Properties of Emotions as Indicating Their Fundamental Character and Role. V: M. Arnold (Izd.). Feelings and Emotions. New York and London, Academic Press.
- Lewis, M., Rosenblum, L. A. (1978) Introduction: Issues in Affect Development. V: M. Lewis, L. A. Rosenblum (Izd.). The Development of Affect. New York and London, Plenum Press, 1-11.
- Linzey, G. (Izd.) (1985). Assessment of Human Motives. New York, 89-118.
- Nuttin, J., Fraisse, P., Meili, R. (1963). *Traite de Psychologie Experimentale V. Motivation, Emotion, et Personalite*. Paris, Presses Universitaires de France.
- Pečjak, V. (1977). Psihologija spoznavanja. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Plutchik, R. (1970). Emotions, Evolution, and Adaptive Processes. V: M. Arnold (Izd.). Feelings and Emotions. New York and London, Academic Press.
- Plutchik, R. (1968). The Evolutionary Basis of Emotional Behaviour. V: M. Arnold (Izd.). The Nature of Emotion. London, Penguin.
- Trstenjak, A. (1953). Le rôle cognitif des émotions. *Actes du XIème congrès international de philosophie*, II., Epistemologie. Bruxelles.